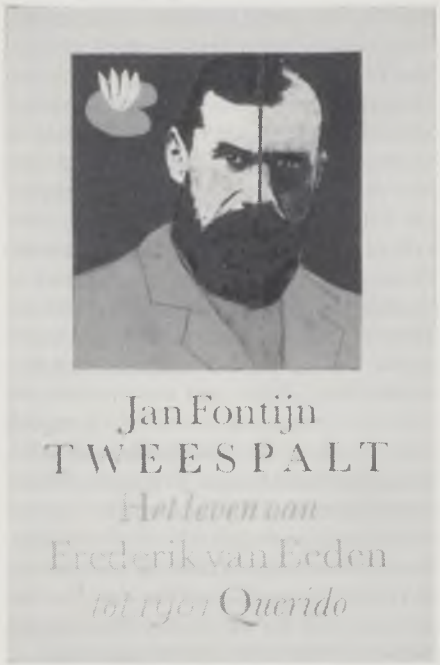
Boek van de maand

Fia Dieteren bespreekt:

Jan Fontijn, *Tweespalt - het leven van Frederik van Eeden tot 1901* (Querido, Amsterdam 1990). Dissertatie, 598 blz., prijs *f* 65,-.

Zoals er enkele jaren geleden een hausse bestond in de belangstelling voor de geschiedenis van de Middeleeuwen, zo kan recentelijk - dat is tenminste mijn indruk - het Fin-de-Siècle zich in een stijgende belangstelling verheugen. Daarnaast heeft de biografie zich in de laatste jaren tot een hot-issue in (literair)-historische kringen ontwikkeld. Daarvan getuigen de themanummers die tijdschriften als *De Gids* (mei 1988), het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (februari 1989) en *Maatstaf* (nr. 9-10, 1990) aan het genre hebben gewijd. Ook het verschijnen van steeds meer proefschriften waarin het leven en werk van een persoon centraal staan duidt op de groeiende waardering voor de biografie als een wetenschappelijk genre.
Tweespalt is een biografie van een vertegenwoordiger van die Fin-de-Siècle-cultuur, Frederik van Eeden.

De biografie in de mode

Het is al vaker gezegd dat er in Nederland - ook relatief gezien - veel minder biografieën geschreven worden dan in landen als Engeland en Duitsland. Maar als het aan de in het najaar van 1990 opgericht Werkgroep Biografie ligt gaat daar vanaf nu verandering in komen. Bovendien zal dit najaar door de Dordtse Academie voor het eerst een prijs voor de beste Nederlandse biografie worden uitgereikt.
Op de nominatie voor deze prijs staat onder andere *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden tot 1901*, de dissertatie van de neerlandicus Jan Fontijn.

In tegenstelling tot de biografische studies waarin vooral het oeuvre van de hoofdpersoon centraal staat en de beschrijving van de levensloop als een soort 'vooraf' figureert, zou ik Fontijns studie een 'echte' biografie willen noemen, in die zin dat leven en werk in voortdurend verband met elkaar beschreven worden. Fontijn kon dan ook - in tegenstelling tot veel andere biografen - putten uit een grote hoeveelheid ego-documenten (dagboeken van Frederik van Eeden en zijn vader, brieven, herinneringen, droombeschrijvingen).

Veel biografen zijn van mening dat alleen van belangrijke personen biografieën geschreven kunnen of moeten worden; dat ben ik niet met hen eens: ook een 'grijze muis' kan mijns inziens een biografie 'waardig' zijn, mits de biograaf in dat leven een interessante rode draad weet te leggen.
Nu was Van Eeden alles behalve een grijze muis. Tegenwoordig is hij vooral nog bekend als de auteur van literaire klassieken zoals *De Kleine Johannes* en *Van de koele meren des doods* en als oprichter van de landbouwcommune Walden. Uit het boek van Fontijn wordt echter duidelijk dat hij vooral door de combinatie van functies en activiteiten - hij was arts, psychiater, literator, mysticus, sociaal-hervormer, filosoof - een belangrijke rol speelde in het Nederlandse Fin de Siècle en daarom een plaats verdient in de cultuurgeschiedenis over deze periode.
Maar ook (of juist) een interessante, veelzijdige persoonlijkheid komt pas tot zijn recht door de rode draad, waarmee de biograaf samenhang in de levensbeschrijving aanbrengt. Fontijn heeft door voortdurend te wijzen op de tweespalt en de ambivalentie in het karakter en in het werk van Van Eeden eenheid in de beschrijving van diens leven en werken gebracht.

Tweespalt eindigt niet met de dood van Frederik van Eeden, maar met het verschijnen van *Van de koele meren des doods* en met de dood van zijn vader in 1901. Beide gebeurtenissen kunnen beschouwd worden als afsluiting van een periode in Van Eedens leven en mij lijkt de cesuur daarmee alleszins gerechtvaardigd.
Ook al heeft het boek niet het bij een biografie gebruikelijk einde - de dood - voor het overige heeft het de chronologische opbouw die je van een levensbeschrijving mag verwachten:
in vier delen - evenwichtig van omvang -

nummer 3/91
pagina's 12 en 13

komen aan de orde 'Jeugd en Puberteit' (1860-1878), 'de Studietijd' (1878-1885), 'Huwelijk en Carrière' (1886-1893) en 'Mysticus, sociaal-hervormer en schrijver' (1893-1900).
(Een vervolg dat loopt van 1901 tot de dood van Van Eeden in 1932 is in voorbereiding.)

Rusteloos en ambivalent

Frederik van Eeden werd op 3 april 1860 geboren in Haarlem. In die plaats bracht hij ook zijn jeugd door.
In het eerste deel van de biografie wordt meteen de toon gezet die het hele werk zal doorklinken: Frederiks leven wordt geschilderd als een onderdeel van de hem omringende cultuur, niet alleen die van zijn omgeving, maar ook die van de Victoriaanse tijd.

Voor de tweespalt die volgens Fontijn kenmerkend zal zijn voor het verdere leven werd in die jeugdjaren de basis gelegd. Fontijn, die zichzelf als een 'Freudiaan' beschouwt, kent daarbij een beslissende invloed toe aan de vader en de moeder als respectievelijk het wetenschappelijke en religieuze element in de opvoeding van Frederik. Dit heeft echter niet tot een psycho-biografie in de strikte zin van het woord geleid. De tegenstellingen vader-moeder en wetenschap-religie passen precies in het beeld van tweespalt en ambivalentie, dat Fontijn wil geven en waarvoor hij in het eerste deel - de jeugdjaren - de basis heeft gelegd.
Om de lezer erop te attenderen hoe belangrijk deze jeugdjaren wel waren en hoe de belevenissen uit Frederiks jeugd in later jaren in zijn werk en handelen zouden doorklinken, is het eerste deel dan ook doorspekt met opmerkingen als '*zoals we zullen zien*' (p. 73), '*toen al*' (p.76), '*het is een dilemma, dat hij een paar jaar later in De Kleine Johannes zal gebruiken*' (p.81) en '*hij zou er zijn hele leven problemen mee hebben*' (p.99 - het gaat om de combinatie van liefde en seks).
Hoewel deze opmerkingen de lezer nieuwsgierig maken naar dat latere leven, gaven ze mij bij het lezen van het eerste deel toch ook het gevoel dat ik de reikwijdte van het geschilderde nog niet kon begrijpen omdat ik het vervolg nog niet gelezen had. Misschien gaat het hier vooral om een verschil van smaak, maar soms gaat Fontijn in die vooruitlopende opmerkingen toch echt te ver. Zo vind ik het al te simpel van Fontijn om de voorkeur van de vader voor het kleinschalige en voor het agrarische (in de jaren 1860) als een prelude op de opvatting van de zoon aan het einde van de eeuw bij de stichting van de kolonie Walden te willen beschouwen. (p.38)

Tegenover dit soort struikelblokjes staan echter regelmatig mooie voorbeelden van biografische integriteit en creativiteit, vooral daar waar Fontijn laat zien dat hij niet altijd 'gelooft' wat Van Eeden in zijn brieven aan bijvoorbeeld zijn geliefde Henriette van Ortt schrijft en dat hij niet alles wat Van Eeden in zijn dagboek als persoonlijke overpeinzingen of ontdekkingen noteert als originele ideeën van de jonge Frederik erkent. Door zijn kennis van de cultuur van de tweede helft van de negentiende eeuw kan Fontijn aannemelijk maken dat Van Eeden in zulke passages misschien wel '*een echo van zijn vader (is), die op zijn beurt weer een echo van Schopenhauer is*' (p. 79).

De volwassen Van Eeden

Staat in het eerste deel over de jeugdjaren bijna vanzelfsprekend de privé-sfeer (het ouderlijk huis, de middelbare school en de eerste jeugdliefdes) centraal, vanaf het deel over de studiejaren gaat het culturele leven een steeds grotere rol spelen. In zijn studententijd was Frederik van Eeden rector van het studenten-corps en sloot hij zich aan bij het literaire genootschap Flanor.
Fontijn ziet iets dubbelzinnigs in het feit dat de rector van het corps tegelijk lid is van een buiten-academisch literair genootschap. Ik vraag mij af, hoeveel andere Flanor-leden zich niet ook tegelijkertijd in het studentenleven stortten, en hoeveel andere studenten niet tegelijkertijd literaire ambities hadden. Gold dat niet ook voor Van Eedens vriend en studiegenoot Aletrino? Niet dat dat iets zou afdoen aan Van Eedens dubbelzinnige positie, maar het zou deze wel iets minder uniek maken.
In zijn combineren van kunstzinnige en wetenschappelijke bezigheden was Van Eeden in ieder geval niet dubbelzinniger dan het blad van de Flanor-leden, *De Nieuwe Gids*, dat in 1885 verscheen: dat blad wilde immers niet alleen literaire bijdragen (zoals Van Eedens *De Kleine Johannes*) maar ook wetenschappelijke en politieke beschouwingen opnemen.

De vriendschappen die Van Eeden in zijn studententijd sloot en die in zijn verdere leven een grote rol zouden spelen, hadden eveneens - het lijkt eentonig te worden - een dubbelzinnig karakter: voor schrijvers als Kloos en Van Deijssel was Van Eeden niet alleen een collega-schrijver, maar ook een medisch adviseur en een financiële reddingsboei.

De ambivalentie - Fontijn gebruikt dit woord vaker dan de tweespalt uit de titel - zit 'm niet alleen in Van Eedens sociaal-culturele positie, maar komt ook naar voren in zijn visie op literatuur en wetenschap, op de maatschappij in het algemeen en op zijn eigen leven in het bijzonder.
Uit Fontijns beschrijving wordt duidelijk hoe Van Eeden in zijn leven en werken zowel de kunst als de wetenschap, zowel het gevoel als het verstand, zowel het spirituele als het materiële een plaats wilde geven. Enerzijds is Van Eeden de arts, de natuurwetenschapper (ook van huis uit), anderzijds heeft hij vanaf zijn studiejaren een grote belangstelling voor hypnose, spiritisme en andere paranormale verschijnselen, die hij ook op een wetenschappelijke wijze wil benaderen. In zijn literaire werk zijn zowel realistische als idealistische tendensen te bespeuren.
Mooi vind ik hoe Fontijn laat zien dat een begrippenpaar als natuur en stad enerzijds - in het literaire werk van Van Eeden - staat voor reinheid en verdorvenheid, en anderzijds - in het persoonlijke leven van Van Eeden - voor rust en dynamiek.

Van Eedens tweespalt komt misschien nergens zo duidelijk naar voren als in zijn verhouding tot en visie op vrouwen. Als puber kwam tegelijk met de romantische idealisering van de vrouw als het moreel superieure wezen de angst voor de seksualiteit, waarvan die vrouwen eveneens de personificatie waren.
In de reeks van tegenstellingen en ambivalenties staat het vrouwelijke vaak voor het gevoel, de poëzie, het ideaal, het spirituele, de religie en het mannelijke voor het verstand, het proza, de werkelijkheid, het materiële, de wetenschap. Maar de vrouw is op zich ook weer een wezen met twee gezichten: madonna en hoer.
Veel van zijn contacten met vrouwen (met zijn jeugdliefde Henriëtte van Ortt, met een aan morfine verslaafde prostituée in Parijs, met zijn geliefde Betsy van Hoogstraten) werkte Van Eeden later uit in romanfiguren. Het viel mij op dat de vrouw met wie Van Eeden in het voorjaar van 1886 in het huwelijk trad, Martha van Vloten, veel minder vaak model stond voor de romanpersonages.

Martha van Vloten is weliswaar vanaf het tweede deel constant aanwezig, maar meer als een rustige onderstroom. Het

lijkt wel alsof Fontijn er - net als zijn beroemde collega-biograaf Richard Holmes - moeite mee heeft de rustige periodes in het leven van zijn hoofdpersoon te schilderen.

Het occulte

Fontijn signaleert al vanaf de studententijd een stijgende aversie bij Van Eeden tegen het positivisme in de westerse wetenschap en tegen het materialistisch individualisme in het maatschappelijk leven. Dit kwam tot uiting in een steeds grotere belangstelling voor wat vaak wordt samengevat als 'het occulte' en voor de sociale kwestie.
Tijdens het werk aan zijn promotie in Parijs in 1886 begon Van Eeden zich te interesseren voor de toepassing van hypnose, waarmee daar toen geëxperimenteerd werd. Terug in Amsterdam vestigde hij zich als psychiater en hoewel hij zich na enkele jaren alweer hieruit terugtrok, bleef hij zich bezig houden met het onbewuste en het mystieke. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een literair-filosofisch werk als *Het lied van Schijn en Wezen* en het minitieus noteren en analyseren van zijn dromen.

Tot het einde van het boek, waar het wel en vooral het wee van Van Eedens kolonie Walden aan de orde komen, weet Fontijn de rode draad van de tweespalt vast te houden en zo de eenheid in het levensverhaal.
Op zich lijkt er een wereld van verschil te liggen tussen Van Eedens belangstelling voor het mystieke en zijn betrokkenheid bij de sociale kwestie, maar Fontijn wijst erop dat het in feite gaat om twee kanten van dezelfde medaille: zowel het mystieke als het sociale denken berustten op een streven naar desindividualisering. Of Van Eeden nu lezingen houdt over hallucineren of sociaal bewogen brochures schrijft, in beide gevallen is hij bezig als geneesheer, alleen concentreert hij zich in het ene geval op de ziel in het andere geval op de maatschappij. Beide - ziel en maatschappij - zouden volgens hem baat hebben bij de vorming van koloniën als Walden.

Fontijn is niet de eerste die wijst op de belangstelling voor zaken als spiritisme en mystiek in het (Nederlandse) Fin de Siècle. Romein wees er in zijn *Breukvlak* ook al op, maar daarna volgde een periode van zwijgen of - als er al over gesproken werd - onbegrip. Romein wees in hoofdstuk XXXIII over de 'Petites Religions' al op de belangstelling in wetenschappelijke kringen en op de '*parallellisering van occultisme en althans een bepaald soort socialisme*'.
Fontijn heeft in zijn *Tweespalt* de draad van Romeins oeuvre op dit punt weer opgevat en 'het occulte' serieus genoemd, in die zin dat hij het een plaats geeft in de totaliteit van de Fin-de-Siècle-cultuur. Hij doet dit onder andere door erop te wijzen dat Van Eedens met zijn belangstelling voor het occulte niet alleen stond en dat er in wetenschappelijke kringen - vooral in Engeland - veel onderzoek naar werd gedaan.

Balans

Het zal duidelijk zijn dat Fontijn door de tweespalt als een rode draad door het leven van Van Eeden te laten lopen zijn levensbeschrijving van die rusteloze en veelzijdige man een grote mate van eenheid en samenhang heeft gegeven. Op sommige punten leidt het volgen van die draad niet alleen tot groter inzicht in het leven de hoofdpersoon, maar zelfs tot een nieuwe kijk op de cultuur van diens tijd.

De keuze van Fontijn voor de tweespalt als biografische en cultuurhistorisch rode draad is dus terecht en waardevol. Ik vind het alleen jammer dat de auteur zich af en toe heeft laten meeslepen door zijn eigen Leitmotiv, en teveel in polariteiten is gaan denken zonder de onderlinge verschillen tussen de tegenstellingen, dubbelzinnigheden etcetera aan de orde te stellen. Zo wordt er mijns inziens geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen de tweespalt in de persoonlijkheid van Frederik van Eeden en de ambivalentie in de cultuur waarvan hij deel uit maakte en die hij produceerde.
Tweespalt en ambivalentie lijken als synoniemen gebruikt te worden, terwijl het eerste woord toch voor verdeeldheid en het tweede voor dubbelwaardigheid staat; in het eerste geval domineert de strijd, in het tweede de overstijging daarvan.
Dit bezwaar kan echter niet de bewondering voor dit werk te niet doen en doet niets af aan de betekenis van *Tweespalt* als een aanwinst voor de Nederlandse biografie en cultuurgeschiedenis.

klio
nummer 3/91
pagina's 14 en 15